

4

Islam, Europa i antyczne dziedzictwo

PRZYPOMNIJ SOBIE

- Znaczenie pojęcia Bizancjum (cesarstwo wschodniorzymskie, bizantyjskie).
- Zasięg terytorialny starożytnego Imperium Rzymskiego.
- Na czym polegał proces romanizacji prowincji rzymskich.

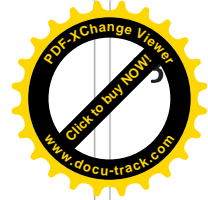
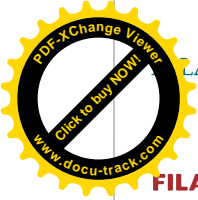
Państwo zbudowane przez starożytnych Rzymian panowało nad całym obszarem otaczającym Morze Śródziemne. Nie było na tych terenach społeczności, na której życiu nie odcisnęłyby piętna grecko-rzymskiej cywilizacji. Trwały podział Imperium Romanum na części wschodnią i zachodnią (395 r.), a następnie **upadek cesarstwa rzymskiego na Zachodzie** (476 r.) doprowadziły do załamania się jedności kulturowej świata śródziemnomorskiego. Na Wschodzie spadkobiercą idei imperium stało się **Bizancjum**, w którym dominowała kultura rzymska w jej greckiej formie. W zachodniej Europie, na gruzach cesarstwa, powstawały **barbarzyńskie królestwa**, utworzone m.in. przez germańskie ludy Wizygotów, Ostrogotów, Swebów, Burgundów, Franków czy Longobardów. Weszły one w krąg rzymskiej kultury łacińskiej.

Czynnikami jednoczącymi ludy zamieszkałe wokół Morza Śródziemnego pozostawało chrześcijaństwo. Dodatkowo w VI w. cesarstwo bizantyjskie udało się podporządkować sobie Italię i północną Afrykę. Nikt nie spodziewał się wówczas, że wkrótce ta chrześcijańska jedność zostanie rozerwana przez nowego, silnego przeciwnika – islam.

NARODZINY NOWEJ RELIGII MONOTEISTYCZNEJ

Narodziny islamu są związane z **Arabią**, krainą leżącą na Półwyspie Arabskim, a na początku VI w. zamieszkaną głównie przez koczownicze plemiona arabskie (Beduinów). Twórcą nowej religii był **Mahomet** (ok. 570–632), kupiec wywodzący się z **Mekki**, który głosił, że archanioł Gabriel zesłał mu objawienie o Bogu. Mahomet nawoływał ludy arabskie, aby oddawały cześć tylko jednemu Bogu – **Allahowi**. Wobec niechęci, z jaką większość mieszkańców Mekki odnosiła się do jego nauk, w **622 r.** opuścił rodzinne miasto i udał się do miejscowości Jasrib (późniejsza Medyna). Był to punkt zwrotny w prorockiej działalności Mahometa. W nowym miejscu szybko zyskał popularność i stał się przywódcą łączącym w swoim ręku władzę religijną, polityczną i wojskową. Podporządkowywały mu się kolejne plemiona arabskie, co prowadziło do przekształcania wspólnoty religijnej w organizację państwową. Dysponujący siłą zbrojną Mahomet w 630 r. powrócił do Mekki, gdzie ze świątyni **Kaaba** uczynił centralne miejsce nowego kultu.

Religia Mahometa, nazwana **islamem** (arab. poddanie się [woli Bożej]), była monoteistyczna. W swoich naukach odwoływała się do patriarchów i proroków Starego Testamentu, jak Abraham czy Mojżesz. Za proroka uznawała również Jezusa. Jednak Mahomet uważał, że obie starsze religie monoteistyczne, czyli judaizm i chrześcijaństwo, sprzeniewierzyły się Bożym objawieniom, które trzeba było przekazać ludziom ponownie. To właśnie on, jako nowy prorok, miał wypełnić to zadanie, stając na czele nowego ruchu religijnego, którego wiernych zaczęto nazywać **muzułmanami** (arab. *muslim* – oddany wierze).

FILARY ISLAMU I PIERWSZE PODZIAŁY W ŚWIECIE MUŻULMAŃSKIM

Objawienia Mahometa spisano niedługo po śmierci proroka w świętej księdze islamu – **Koranie** (arab. *al-qur'an* – czytanie). Zostały w nim zawarte główne prawdy wiary, zasady dotyczące mużulmańskiego wychowania oraz podstawy islamskiego prawa. Z Koranu wynikają podstawowe obowiązki mużulmanina zwane **pięciora filarami islamu**. Zalicza się do nich: • wyznanie wiary („Nie ma innych bóstw prócz Allaha, a Mahomet jest Jego prorokiem”); • modlitwę z twarzą zwróconą w kierunku Mekki, odmawianą pięć razy w ciągu dnia; • dawanie jałmużny ubogim i potrzebującym; • post w miesiącu ramadan; • odbycie przynajmniej raz w życiu pielgrzymki do Mekki (do świątyni Kaaba).

Dopełnieniem treści zawartych w Koranie jest **Sunna** (arab. przyjęty sposób postępowania; IX w.), w której spisano czyny i wypowiedzi Mahometa, stanowiące mużulmańską tradycję.

Po śmierci Mahometa przywódcami religijnymi i politycznymi islamu byli kolejni **kalifowie** (arab. *chalifa* – następca), wybierani początkowo spośród towarzyszy i krewnych proroka. Jednak jedność świata islamu szybko się załamała, ukształtowały się bowiem dwa mużulmańskie nurty religijne – **sunnici** i **szyici**. Ci ostatni, stanowiący mniejszość wyznawców, uważali, że przywódcą duchowym może zostać tylko członek rodziny proroka – Ali (zięć Mahometa), a następnie jego potomkowie. W 661 r. Ali został zamordowany, szyici uznali go za męczennika i utworzyli własny odłam islamu. Sunnici natomiast za prawowiernych następców Mahometa uważali kolejnych kalifów. Dokonany w VII w. podział wewnętrzny w świecie mużulmańskim utrzymuje się do dzisiaj.

POWSTANIE ARABSKIEGO IMPERIUM

Drugi z kalifów, Omar (panował w latach 634–644), zapoczątkował podboje, które doprowadziły do powstania potężnego **imperium arabskiego**. Jeszcze za czasów tego władcy Arabowie oderwali od Bizancjum Syrię i Palestynę, a następnie skierowali wojska w stronę Egiptu, który także udało się im podbić. W VIII w. w wyniku zbrojnej ekspansji władztwo arabskie oparło swoje wschodnie granice na rzece Indus, a na zachodzie objęło północną Afrykę, a także niemal cały Półwysep Iberyjski. W 711 r. Arabowie przeprowadzili się bowiem do Hiszpanii i w ciągu kilku lat doprowadzili do upadku tamtejszego państwa Wizygotów. Dalszą ekspansję islamską w Europie Zachodniej zahamowali dopiero w **732 r.** Frankowie w **bitwie pod Poitiers** (czytaj: platie). Jednak na przełomie IX i X w. Arabowie opanowali jeszcze Sycylię i Sycylię.

Prowadzenie skutecznych i trwałych podbojów ułatwiała Arabom ich religia. Zgodnie z naukami islamu prawdziwy mużulmanin powinien być zawsze gotowy do **dżihadu**, czyli szerczenia i obrony wiary – zarówno środkami pokojowymi, jak i w zbrojnej walce. Niektórzy rozumieli to wprost jako nakaz prowadzenia **świętej wojny**. Nauka Mahometa zabrania bowiem wszczynania wojen napastniczych i tylko nadanie działaniom militarnym charakteru religijnego uzasadniało prowadzenie ekspansywnej polityki. Jednocześnie na opanowanych terytoriach Arabowie z tolerancją odnosili się do podbitych ludów. Nie narzucali im islamu, lecz wiernych innych religii obciążali specjalnymi podatkami, zwanymi **charadż** (stąd dzisiejszy termin haracz). Ludność pokrewna językowo Arabom, jak np. mieszkańcy Syrii czy Palestyny, łatwo ulegała arabizacji i przyjmowała islam, co wiązało się też z wymiernymi korzyściami materialnymi (np. niepłacenie *charadż*).

Pielgrzymi zgromadzeni wokół Kaaby

Do Mekki co roku przybywają tysiące pielgrzymów, by wypełnić jeden z obowiązków mużulmanina, i siedmiokrotnie okrążyć Kaabę, najświętsze miejsce islamu. W jej wschodnim rogu wmurowano czarny kamień, według legendy zesłany przez Boga, a umieszczony tam przez Abrahama czy nawet przez samego praojca Adama. Kaaba i czarny kamień były czczone przez Arabów już w czasach przedislamskich religii politeistycznych. Wokół Kaaby wzniesiony został przez mużulmanów olbrzymi Święty Meczet, wielokrotnie przebudowywany.

Podboje arabskie w VII–IX w.

PODZIAŁY POLITYCZNE ŚWIATA ISLAMU

Rządząca od 661 r. imperium arabskim dynastia **Omajjadów** (Umajjadów) traciła z czasem poparcie w społeczeństwie. Wzrastało znaczenie powiązanych z szyitami **Abbasydów**, którzy dążyli do przejścia władzy w kalifacie. W 750 r. obalili oni rządzącego kalifa i wymordowali Omajjadów, a następnie powołali własnego przywódcę i przenieśli stolicę kalifatu z Damaszku do Bagdadu. Tylko jednemu przedstawicielowi Omajjadów udało się uciec z życiem i zbiec do Hiszpanii. Tam ogłosił się **emirem**, czyli zarządcą prowincji, i tym samym zapoczątkował proces uniezależniania się terenów hiszpańskich od władzy **kalifatu bagdadzkiego**. Pełną niezależność w Hiszpanii Omajjadzi uzyskali w **929 r.**, gdy kolejny emir zerwał wszelkie związki z kalifatem bagdadzkim i sam ogłosił się kalifem. Od tej pory istniały dwa niezależne od siebie kalifaty: jeden ze stolicą w Bagdadzie, drugi w hiszpańskiej Kordobie (**kalifat kordobański**). W 969 r. wydzielił się jeszcze trzeci – **kalifat Fatymidów**, obejmujący swoim zasięgiem głównie obszar Egiptu.

ARABOWIE – KUPCY I RZEMIEŚNICY

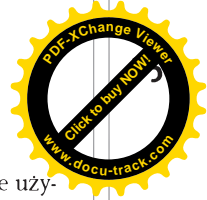
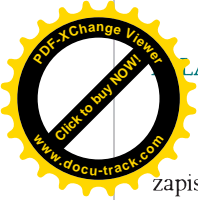
Dzięki otwartości na osiągnięcia innych ludów Arabowie przyswoili sobie kulturę spuściznę podbitych społeczeństw. Czerpali wzorce z Bizancjum, państwa perskiego oraz śródziemnomorskiego dziedzictwa starożytnych Greków i Rzymian. Świat islamu osiągnął szczyt rozkwitu w X–XII stuleciu i pod względem rozwoju cywilizacyjnego znacznie wyprzedzał wówczas chrześcijańską Europę.

Arabowie wysoko rozwinęli rozmaite gałęzie rzemiosła, a miasta arabskie specjalizowały się w produkcji różnych towarów. Bagdad służył jako centrum wyrobu tkanin i dywanów, w Damaszku i Toledo wytwarzano znakomitą stal, używaną do produkcji broni, w Fezie i Kordobie rozwinięto produkcję wyrobów skórzanых, a Kair był znany z produkcji szkła, pachnidła oraz tkanin.

Na ziemiach znajdujących się pod arabskimi wpływami funkcjonowały liczne szlaki handlowe. Wzdłuż dróg organizowano karawanseraje, czyli zajazdy dla kupieckich karawan. W miastach będących głównymi ośrodkami handlu powstawały wielkie targi. Rozwijała się również żegluga, przede wszystkim na Morzu Śródziemnym. Kupcy muzułmańscy stali się też pośrednikami w handlu z Indiami i wschodnią Azją. Za ich pośrednictwem na obszary śródziemnomorskie i do Europy trafiały m.in. jedwab, proch, przyprawy korzenne.

NAUKA I LITERATURA KRAJÓW ARABSKICH

Muzułmanie potrafili również czerpać z cywilizacyjnych osiągnięć ludów żyjących na wschód od krajów arabskich. Od Chińczyków przejęli umiejętność produkcji papieru. Z Indii zapożyczyli system

zapisu cyfr, które od Arabów przejęła Europa i dziś – jako tzw. **cyfry arabskie** – są powszechnie używane na świecie.

Liczne podróże handlowe sprzyjały poznawaniu odległych krain, co wpłynęło na rozwój geografii w krajach islamu. Opierała się ona przede wszystkim na kupieckich relacjach, w których opisano cały znany ówczesnym Arabom świat. W państwach muzułmańskich kwitły również **astronomia** i **matematyka**. Szczególnie w tej drugiej dziedzinie nauki (zwłaszcza w zakresie geometrii, trygonometrii i algebry) Arabowie mieli duże osiągnięcia. O roli dokonania świata muzułmańskiego świadczy używana dziś, a wywodząca się z języka arabskiego terminologia astronomiczna czy matematyczna (np. algebra, algorytm, cyfra, zero, zenit, nadir).

Arabowie bardzo wiele zaczerpnęli ze spuścizny cywilizacji antycznej, przede wszystkim z dorobku Greków. Na język arabski tłumaczono dzieła starożytnych filozofów, w tym m.in. prace Arystotelesa (IV w. p.n.e.). Dzięki temu w okresie rozkwitu średniowiecza w łacińskiej Europie można było na nowo odkrywać dokonania antycznych myślicieli. Jednak średniowieczni uczeni europejscy interesowali się nie tylko zachowanymi w języku arabskim dziełami starożytnych mistrzów. Odwoływali się także do dokonania arabskiej filozofii – przede wszystkim do prac dwóch najwybitniejszych przedstawicieli tej nauki w świecie muzułmańskim. Lekarz i filozof **Awicenna** (Ibn Sina, X/XI w.) był twórcą oryginalnych koncepcji filozoficznych czerpiących m.in. z arystotelizmu, a także autorem *Kanonu medycyny*, który przez wiele stuleci stanowił w Europie podstawę teorii i praktyki medycyny. Z kolei dzieła **Awerroesa** (Ibn Ruszd, XII w.) – matematyka, lekarza i filozofa – zostały na początku XIII w. przetłumaczone na łacinę i trafiły na europejskie uniwersytety, gdzie wśród chrześcijańskich uczonych aż do czasów renesansu uchodziły za klucz do nauk Arystotelesa.

Średniowieczny świat islamu pozostawił po sobie również bogaty dorobek literacki, z którego na trwałe w europejskiej świadomości zapisała się *Księga tysiąca i jednej nocy* (VIII–X w.). Wiele występujących w niej motywów, postaci czy wątków baśniowych trwa w kulturze literackiej współczesnych narodów europejskich, np. Szeherazada, Sindbad Żeglarz, skarby Sezamu czy dzinni.

ARCHITEKTURA, SZTUKA I ADMINISTRACJA ISLAMSKIEGO ŚWIATA

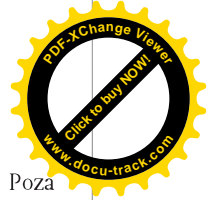
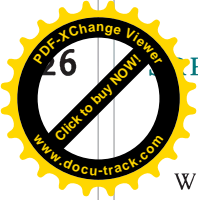
Arabowie wywarli wpływ również na architekturę i sztukę obszarów śródziemnomorskich. Przejawczy bizantyjskie wzory architektoniczne, wypracowali własne rozwiązania w dziedzinach budownictwa i zdobnictwa. Zwłaszcza w tej drugiej stworzyli wciąż imponujące dzieła. Wynikało to w dużej mierze z zapisanego w Koranie zakazu przedstawiania nie tylko Allaha, ale nawet ludzi i zwierząt. Dlatego w ornamentyce islamskiej dominujące stały się motywy roślinne i geometryczne oraz ozdobne kaligraficzne pismo. Te tzw. **arabeski** (patrz: ilustracja na s. 32) pokrywały zewnętrzne i wewnętrzne ściany budowli: **meczetów** (świątyń muzułmańskich), pałaców czy grobowców.

Na podbitych przez Arabów obszarach śródziemnomorskich zaczęły powstawać meczety z charakterystycznymi **minaretami**, czyli wieżami, z których muezzini wzywają wiernych do modlitwy. Najsłynniejsze meczety wzniesiono na przeciwległych krańcach Morza Śródziemnego. W VII w. w Jerozolimie na Wzgórzu Świątynnym zbudowano pierwszy z nich, zwany **Kopułą na Skale** (patrz:

ilustracja na s. 22). Drugi zaś, **Wielki Meczet (Mezquita)**, powstał w hiszpańskiej Kordobie.

Wnętrze Wielkiego Meczetu (Mezquity) w Kordobie, VIII–X w. Muzułmańscy architekci wykorzystali kolumny z pozostałości starożytnych rzymskich budowli i połączyli je łukami półkolistymi oraz podkowiatymi (tzw. arabskimi). Niedługo po wejściu do wnętrza Mezquity można było odnieść wrażenie, że stoi się przed bezkresnym lasem kolumn. W XVI w., po wyparciu muzułmanów z Hiszpanii, we wnętrzu budowli wzniesiono katolicką katedrę, przez co zatracono ten wizualny efekt.

W Europie najwięcej zabytków arabskiej architektury znajduje się na Półwyspie Iberyjskim. Poza wspomnianą Mezquitą na uwagę zasługuje zespół pałacowy **Alhambra** w Grenadzie (Granadzie), którego wnętrza świadczą o bogactwie kolejnych muzułmańskich dynastii rządzących średniowieczną Hiszpanią. Arabska sztuka i architektura, podobnie jak nauka, wywarły duży wpływ na kulturę całego obszaru śródziemnomorskiego. Zafascynowani byli nią także chrześcijańscy Europejczycy, którzy wypierając Arabów z Hiszpanii, nie niszczyli budowli muzułmańskich, niektóre zaś adaptowali do swoich potrzeb.

Podobnie rzecz się miała ze stworzonym przez Arabów na Sycylii modelem scentralizowanej biurokracji i systemem podatkowym, które z niewielkimi zmianami przetrwały przez okres, gdy wyspą władali królowie normañscy (XI–XII w.), aż do czasów panowania niemieckiego władcy Fryderyka II (XII/XIII w.).

WYKONAJ POLECENIA

1. Przedstaw okoliczności narodzin i główne założenia islamu.
2. Na podstawie mapy ze s. 24 oraz treści rozdziału omów rozwój imperium arabskiego i podaj przyczyny jego podziału.
3. Scharakteryzuj wpływ cywilizacji arabskiej na kulturę średniowiecznej Europy.

WYRAŻ OPINIĘ

Czy twoim zdaniem wpływy kultury islamskiej odegrały ważną rolę w rozwoju cywilizacji zachodniej? Odpowiedź uzasadnij.

PRZEANALIZUJ TEKSTY

1. Opinia Paula Alvara (IX w.), biskupa hiszpańskiej Kordoby, na temat wpływu kultury arabskiej na miejscową ludność.

Wielu moich współwyznawców czyta poezje i opowieści Arabów, studiuje pisma mahometańskich teologów i filozofów nie po to, by je odrzucać, ale po to, by się nauczyć poprawnego i wykwintnego mówienia po arabsku. Gdzie można dzisiaj znaleźć laika, który czyta łacińskie komentarze do Pisma Świętego? Który z nich studiuje Ewangelie, Proroków, Apostołów? Wszyscy młodzi i zdolni chrześcijanie znają jedynie język i literaturę Arabów, czytają i studiują z zapałem księgi arabskie, znacznym kosztem gromadzą wielkie ich biblioteki, głośno oznajmiając wszem i wobec, że ta literatura jest godna podziwu. Pośród tysięcy z nas znaleźć można zaledwie jednego, który potrafi [poprawną łaciną] napisać list do przyjaciela [...], natomiast jest niezliczenie wielu tych, którzy potrafią się wypowiedzieć po arabsku i układać w tym języku poezję z większym kunstem niż sami Arabowie.

B. Lewis, *Arabowie w historii*, przeł. J. Danecki, Warszawa 1995, s. 147.

- Wyjaśnij, w jaki sposób Alvaro przedstawiał wpływ kultury arabskiej na chrześcijan w Hiszpanii w IX w.
- Przedstaw, jakie zarzuty Alvaro stawiał hiszpańskim chrześcijanom w związku z przenikaniem się kultur na Półwyspie Iberyjskim.

2. Fragment współczesnej monografii *Arabowie w historii* autorstwa Bernarda Lewisa.

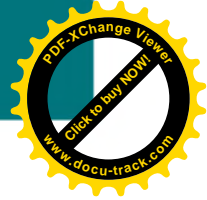
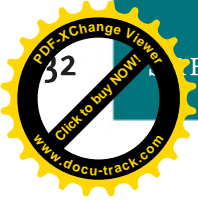
Początkowo wielkie podboje stanowiły ekspansję nie tyle islamu, co narodu arabskiego, który pod naciskiem przeludnienia na rodzinnym Półwyspie poszukiwał ratunku w sąsiadujących krainach. [...] Ekspansja Arabów nie była wcale tak gwałtowna, jak by się mogło wydawać. [...]

Wcześni autorzy – zarówno muzułmańscy, jak i chrześcijańscy – ze szczególnym naciskiem podkreślają znaczenie religii w podbojach. [...] znaczenie tego czynnika wynikało z okresowej zmiany psychologicznego nastawienia ludzi nienawykłych do jakiegokolwiek dyscypliny [...]. Na jakiś czas stawali się pewni siebie, a co za tym idzie – bardziej ulegli. W podbojach religia była symbolem arabskiej jedności i zwycięstwa. O znaczeniu czynnika doczesnego w podbojach świadczą jednak sylwetki wybitnych ludzi [...], których podejście do religii [...] było czysto formalne i bardzo praktyczne. [...]

Zdobycy nie wtrącali się do spraw administracji cywilnej i religijnej podbitych ludów, które otrzymały status [...] członków religii tolerowanych i prawnie uznanych. Dostępne nam świadectwa zdają się wskazywać, że przejście od władzy bizantyjskiej do arabskiej zostało radośnie przyjęte przez wiele podbitych ludów, dla których nowe obciążenia były znacznie dogodniejsze niż stare [...].

B. Lewis, *Arabowie w historii*, przeł. J. Danecki, Warszawa 1995, s. 67–70.

- Wyjaśnij, jakie były zdaniem autora przyczyny pierwszych arabskich podbojów.
- Przedstaw, jaką rolę w podbojach arabskich odegrała religia islamska.
- Scharakteryzuj stosunek ludów podbitych przez Arabów do islamskich zdobywców.

6

Europa Zachodnia

Obszar wpływów trzech religii

PRZYPOMNIJ SOBIE

- Nazwy państw utworzonych na gruzach cesarstwa Zachodu przez ludy germańskie.
- Okoliczności podziału świata arabskiego na dwa kalifaty.

W okresie średniowiecza do rywalizacji, zbrojnych walk czy pokojowego współistnienia wyznawców trzech wielkich religii monoteistycznych dochodziło nie tylko na Bliskim Wschodzie, lecz także w Europie Zachodniej. Tu osiedlali się żydowscy kupcy, a w VIII w. pojawili się także Arabowie. Obecność wyznawców chrześcijaństwa, judaizmu oraz islamu na stosunkowo niewielkim obszarze z jednej strony powodowała różnego rodzaju napięcia i konflikty, ale z drugiej prowadziła do przenikania się kultur kształtujących się w kręgach wyznawców trzech religii.

ARABOWIE NA PÓŁWYSPIE IBERYJSKIM

W V w. na Półwyspie Iberyjskim, na gruzach cesarstwa zachodniorzymskiego, powstało państwo **Wizygotów**. Ten germański lud przyjął z czasem chrześcijaństwo, a wraz z nim – dziedzictwo kulturowe Imperium Romanum.

Walki między pretendenciami do tronu doprowadziły jednak do osłabienia wizygockiego królestwa. Kiedy w 710 r. wybuchła kolejna wojna o władzę, jeden z pretendenców do korony zwrócił się z prośbą o pomoc do Arabów z Afryki Północnej. W **711 r.** ich wojska rozpoczęły podbój państwa Wizygotów. W ciągu trzech lat Arabowie opanowali niemal cały Półwysep Iberyjski. Zdobyte ziemie, które określali mianem **Al-Andalus***, stały się ich władztwem na obszarze zachodniej Europy.

Po opanowaniu państwa Wizygotów Arabowie parli dalej na północ, na obszary należące do państwa **Franków**. Ekspansję muzułmańską powstrzymał dopiero **Karol Młot**, który w **732 r.** na czele frankijskich oddziałów zwyciężył Arabów w **bitwie pod Poitiers**. Ostatecznie za Pireneje, a nawet za rzekę Ebro wyparł islamskich najeźdźców **Karol Wielki** (panował w latach 768–814), król frankijski i cesarz.

O dalszych losach muzułmańskiej Hiszpanii zadecydowały wydarzenia, do których doszło w centrum islamskiego świata – obalenie dynastii Omajjadów i przejęcie władzy przez kalifów z rodu Abbasydów, a w konsekwencji powstanie omajjadzkiego **emiratu Kordoby**. Rozpoczął się wówczas okres rozkwitu arabskiego władztwa w Hiszpanii. Rozwijało się rolnictwo z nowymi uprawami – ryżu, szafranu, owoców cytrusowych czy bawełny. Rozbudowywano miasta podupadłe w czasach wizygockich. Powstały pałace, twierdze, szkoły, meczety, łaźnie oraz ogrody. Kwitły dysputy między uczonymi przybywającymi z całego muzułmańskiego świata, w których brali udział także Żydzi i chrześcijanie.

Zamożność Al-Andalus pozwoliła Abd ar-Rahmanowi III na zerwanie z Bagdadem (929 r.) i utworzenie **kalifatu w Kordobie**. Jednak na początku XI w. wskutek wewnętrznych konfliktów rozpadł

» **Al-Andalus** – określenie to wywodzi się od nazwy germańskiego ludu Wandalów, którzy w V w., przed Wizygotami, osiedlili się na południu Półwyspu Iberyjskiego, a następnie utworzyli swoje państwo w Afryce Północnej. Słowo **Andaluzja** przetrwało do dziś w nazwie krainy leżącej w południowej Hiszpanii.

się on na kilka małych państweczek, a rządy nad nimi powoli przejmowała wywodząca się z Afryki Północnej dynastia **Almorawidów**, władająca obszarami sięgającymi od Libii po Hiszpanię.

REKONKWISTA

Arabski podbój Hiszpanii nie objął północno-zachodniej części półwyspu – **Królestwa Asturii**, ze stolicą w Oviedo. W **718 r.** odparło ono muzułmański najazd w **bitwie pod Covadongą**. Wydarzenie to stało się symbolem chrześcijańskiego oporu wobec islamskich najeźdźców. Jednak dopiero rozpad kalifatu kordobańskiego przyniósł właściwy początek **rekonkwisty** (hiszp. *reconquista* – zdobycie na nowo), czyli zbrojnego odbierania **Maurom*** zajętych przez nich terenów Hiszpanii.

Walki o wyparcie muzułmanów z Półwyspu Iberyjskiego toczyły się przez ponad czterysta lat. W tym czasie chrześcijanie powoli, ale systematycznie spychali Maurów na południe. Momentem przełomowym w zmaganiach okazała się **bitwa pod Las Navas de Tolosa w 1212 r.** Na apel papieża Innocentego III zorganizowano wówczas wielką krucjatę pod dowództwem **Alfonsa VIII**, króla **Kastylii**, a wzięły w niej udział także inne chrześcijańskie państwa Hiszpanii – **Aragonia, Nawarra i Leon**. W bitwie tej siły muzułmańskie poniosły klęskę, co otworzyło wojskom chrześcijańskim drogę do Andaluzji – serca islamskiej Hiszpanii. W 1236 r., po zdobyciu przez oddziały kastylijskie Kordoby, a wkrótce również Sewilli, w rękach arabskich pozostał tylko niewielki **emirat Grenady**. W **1246 r.** rządząca nim dynastia przyjęła zwierzchność lenną Kastylii. W dziejach Półwyspu Iberyjskiego rozpoczął się okres rywalizacji między chrześcijańskimi królestwami.

Trwające ponad dwieście lat spory zakończyli **Ferdynand Aragoński i Izabela Kastylijska**, noszący nadany im przez papieża tytuł **królów katolickich**. Jako małżonkowie doprowadzili oni do zjednoczenia Hiszpanii (**1479 r.**) oraz zdobyli (**1492 r.**) ostatni bastion Maurów na Półwyspie Iberyjskim – Grenadę. Było to definitywne zakończenie rekonkwisty oraz zamknięcie ponad siedmiusetletniego okresu politycznej obecności arabskiej na Półwyspie Iberyjskim.

TOLERANCJA RELIGIJNA W ŚREDNIOWIECZNEJ HISPANII

W średniowiecznej Europie Zachodniej ważną rolę obok wyznawców chrześcijaństwa odgrywali **Żydzi**, którzy zamieszkiwali głównie miasta. Ich odrębność religijna nie stanowiła początkowo powodów prześladowań. Łączność między gminami żydowskimi z różnych państw pozwalała bowiem na utrzymywanie, a nawet pogłębianie kontaktów handlowych, co było niezwykle korzystne dla ówczesnych władców. Jedynie w wizegockiej Hiszpanii w VII w. dochodziło do prześladowania Żydów, którym usiłowano narzucić chrześcijaństwo. Kres tym działaniom położyła na początku następnego stulecia inwazja Arabów.

W kolejnych wiekach w mauretańskiej Hiszpanii rozwinęła się wielokulturowa cywilizacja, która stanowiła połączony dorobek muzułmanów, chrześcijan i Żydów. Trzy wspólnoty religijne żyły obok siebie i tolerowały się wzajemnie. Jednocześnie, na niespotykaną w tamtym okresie skalę, zachodził proces przenikania się kultur, co wzbogacało życie umysłowe mieszkańców obszaru iberyjskiego.

Półwysp Iberyjski w połowie XIII w.

* **Maurowie** – w średniowiecznej Europie określenie odnoszone do muzułmańskich mieszkańców Hiszpanii i północnej Afryki, przede wszystkim Arabów oraz Berberów (rdzenna ludność wybrzeża Afryki Północnej i Sahary).

„Mojżesz” Majmonidesa w Kordobie, 1964 r.

Majmonides (Mosze Ben Majmon, 1135–1204) był żydowskim filozofem oraz lekarzem. Wiedzę czerpał od najśtywniejszych lekarzy żydowskich i muzułmańskich. Krytykował koncepcje medyczne niezgodne z naukowym doświadczeniem, odrzucał wszelkie przesady oraz magię. Jako filozof był przedstawicielem arystotelizmu, zajmował się objaśnianiem piśmiennictwa biblijnego i talmudycznego. Swoje dzieła tworzył w języku arabskim. Po opuszczeniu Hiszpanii osiadł w Maroku, a następnie w egipskim Kairze, gdzie został głównym lekarzem sułtana Saladyna.

W okresie rekonkwisty na odzyskanych terenach chrześcijańscy władcy starali się zapewnić ochronę ludności muzułmańskiej, ponieważ doceniali jej znaczenie w życiu gospodarczym i kulturalnym kraju. Podobnie zachowywali się w stosunku do Żydów, których rola ekonomiczna oraz wysoki poziom cywilizacyjny przyczyniały się do sprawnego funkcjonowania młodych chrześcijańskich państw.

PRZEŚLADOWANIA RELIGIJNE NA PÓŁWYSPIE IBERYJSKIM

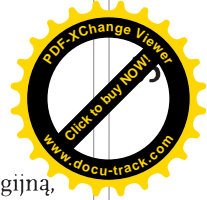
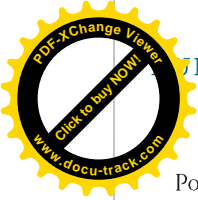
Sytuacja wyznaniowa w Hiszpanii zaczęła się zmieniać w XIV w., kiedy do głosu dochodził coraz silniejszy fanatyzm religijny. Zmuszanie do przyjęcia chrześcijaństwa powodowało wzmożoną emigrację muzułmańskich mieszkańców z Półwyspu Iberyjskiego. To z kolei wywołało reakcję władz i właścicieli ziemskich, którzy ze względu na ponoszone z tego powodu straty finansowe starali się ograniczać odpływ wyznawców islamu z Hiszpanii. Nawet większość przedstawicieli hiszpańskiego Kościoła była przeciwna nawracaniu muzułmanów siłą.

Znacznie gorzej wyglądała sytuacja wyznawców judaizmu. W XIV w. w hiszpańskich miastach zaczęły się ataki plebsu na dzielnice żydowskie. Żydów ocalałych z pogromów zmuszano do przechodzenia na chrześcijaństwo. Część z nich nie godziła się na zmianę wiary i emigrowała z Hiszpanii. Inni przyjmowali chrzest, lecz potajemnie praktykowali judaizm. Nazywano ich **marranami** (hiszp. *marrano* – wieprz [gdyż spożywanie wieprzowiny jest zabronione przez religię mojżeszową]). Był to jedyny sposób na pozostanie w hiszpańskich miastach i uniknięcie represji ze strony chrześcijan.

Sytuacja religijna pogorszyła się za rządów Ferdynanda i Izabeli, z których inicjatywy w 1478 r. w Hiszpanii zaczęła działać **inkwizycja***. Jej ostrze zwróciło się m.in. przeciwko marranom, którym zarzucano pozorne jedynie przyjęcie chrztu. Ale nie był to jedyny powód prześladowania tej grupy religijnej. Żydzi i marrani stanowili jeden z filarów gospodarki Hiszpanii. Byli to bogaci kupcy oraz bankierzy, których działalność budziła zawiść wśród chrześcijańskiego mieszczaństwa, organizującego kolejne pogromy ludności żydowskiej. Taka postawa chrześcijan skłoniła królów katolickich do ogłoszenia w 1492 r. dekretu, w którym nakazano wyznawcom judaizmu przyjęcie chrztu lub opuszczenie Hiszpanii. Około 200 tys. Żydów wyemigrowało wówczas z Półwyspu Iberyjskiego.

Wkrótce podobny los spotkał także muzułmanów. W 1502 r., pod presją arcybiskupa Toledo, żyjącym w Hiszpanii wyznawcom islamu nakazano przejście na katolicyzm lub opuszczenie kraju. Większość z nich, niemająca możliwości emigracji, przyjmowała chrześcijaństwo. Ochrzczonego byłych wyznawców islamu nazywano w Hiszpanii **moryskami** (hiszp. *morisco* – mauretański). Zachowali oni swe dawne obyczaje i tradycje. W XVI w. byli nadal prześladowani przez hiszpańskie władze, co doprowadziło do zbrojnego buntu morysków. W 1609 r. zostali wygnani z Hiszpanii i osiedlili się przede wszystkim w Afryce Północnej.

» **Inkwizycja** (łac. *inquisitio* – badanie, przesłuchanie) – instytucja Kościoła katolickiego powstała w XII w., której zadaniem było wykrywanie i sądzenie ludzi o poglądach niezgodnych z oficjalnym nauczaniem Kościoła. Działała w większości krajów europejskich, we współpracy z władzami świeckimi, którym przekazywała sprawy w celu wykonywania wyroków. W procesach inkwizycyjnych stosowano m.in. tortury, jako karę wymierzano np. post, chłostę, więzienie czy śmierć (w tym przez spalenie na stosie). Ze szczególnej bezwzględności zasłynęła inkwizycja w Hiszpanii, silnie podporządkowana tamtejszej monarchii.

Po wypędzeniu Żydów i Maurów władcy hiszpańscy osiągnęli w swoim państwie jedność religijną, co miało być ważnym czynnikiem pełnego zjednoczenia Hiszpanii. Zarazem polityka ta doprowadziła do opuszczenia tamtejszych miast przez wielu obywateli odgrywających ważną rolę w życiu umysłowym oraz gospodarczym kraju.

PRZEŚLADOWANIA ŻYDÓW POZA HISZPANIA

W okresie wczesnego średniowiecza w krajach Europy Zachodniej chrześcijanie i Żydzi żyli obok siebie bez większych napięć. Sytuacja zmieniła się jednak w czasie wypraw krzyżowych do Ziemi Świętej. Tolerancyjny stosunek chrześcijan do wyznawców judaizmu zaczął ustępować wówczas niechęci, a nawet nienawiści do tych, którzy „doprowadzili do śmierci Chrystusa”.

Do pierwszych **pogromów** ludności żydowskiej doszło już w 1096 r. w Nadrenii, kiedy fanatyczne masy krzyżowców wyruszały na pierwszą krucjatę. W miarę przedłużania się wypraw przeciwko niewiernym rosła liczba ataków ludności chrześcijańskiej na Żydów. Do zarzutu zamordowania Chrystusa dochodziły także nowe uzasadnienia walki z wyznawcami judaizmu. Oskarżano ich o profanowanie hostii, zatrucie studzien, a nawet o rytualne mordy na dzieciach chrześcijańskich, których krew miała być dodawana do pszennej macy. Wszystkie te oskarżenia, choć nieprawdziwe, wzmacniały, szczególnie wśród prostego ludu, przekonanie, że Żydzi są największymi wrogami chrześcijaństwa i dlatego walka z nimi jest walką o przetrwanie religii katolickiej.

Dodatkowo elementem powodującym wzrost nastrojów antysemitycznych była działalność ekonomiczna Żydów. W okresie rozkwitu średniowiecza nadal stanowiła ona kluczowy element systemu gospodarczego w Europie Zachodniej. Żydzi dysponowali bowiem sporym kapitałem i prowadzili działalność bankierską, polegającą głównie na udzielaniu kredytów na procent (czego średniowieczny Kościół katolicki zakazywał swoim wiernym).

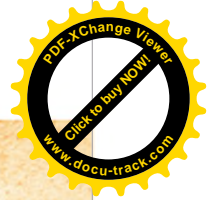
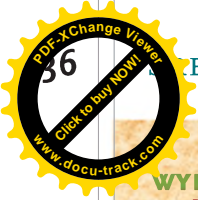
Początkowo, aby chronić wyznawców judaizmu przed coraz liczniejszymi aktami przemocy ze strony chrześcijan, władcy poszczególnych państw starali się skupiać Żydów w odrębnych dzielnicach miast, tzw. **gettach** (wł. *ghetto* – huta [pierwsze getto w Wenecji założono na wyspie, na której znajdowała się huta]). Mieszkańcy mieli w nich zapewnione wszelkie swobody. Istniały tam synagogi, szkoły, sądy i rytualne łaźnie. Dobrowolna separacja ludności żydowskiej od chrześcijan wkrótce przekształciła się w przymus. Wymuszanie na Żydach zamieszkania w gettach powoli prowadziło do ich izolowania od reszty społeczeństwa oraz zanikania chrześcijańsko-żydowskich kontaktów kulturowych, charakterystycznych dla wcześniejszego okresu.

Majątki bogatych kupców i bankierów żydowskich wzbudzały pożądanie nie tylko niższych warstw społecznych. Również dla monarchów, zwykle cierpiących na brak funduszy, stanowiły łakomy kąsek. Przykładowo w XII w. francuski władca Filip II August usunął Żydów z dóbr królewskich i zagarnął ich majątki. Z kolei w **1306 r. Filip IV Piękny** zarządził konfiskatę majątków żydowskich w całym państwie, co było równoznaczne z wygnaniem ich właścicieli z Francji. Poszukiwali oni miejsca osiedlenia w bardziej tolerancyjnych krajach Europy Środkowej. Jednym z takich krajów była Polska. Niektóre jej miasta zapewniły sobie możliwość odmówienia Żydom prawa zamieszkania w ich obrębie, jednak monarchom zależało na rozwoju gmin żydowskich z czysto ekonomicznych powodów. Żydzi płacili bowiem podatki bezpośrednio do skarbu królewskiego, co oznaczało, że rozwój gospodarczy skupisk żydowskich przynosił władcom istotne zyski. Dodatkowo powstawanie żydowskich banków udzielających kredytów stawało się niezbędnym czynnikiem rozwoju gospodarki państwa.

Król Francji Filip II August wypędza Żydów z dóbr królewskich oraz konfiskuje ich majątki w 1182 r., miniatura z XIV w.

Na ubraniach Żydów widoczne są specjalne oznaczenia w formie żółtego koła, które miały wyróżnić wyznawców judaizmu, by zgodnie z nauką Kościoła prawowierni chrześcijanie mogli unikać kontaktu z nimi.

WYKONAJ POLECENIA

1. Przedstaw główne etapy podbojów arabskich oraz rekonkwisty na Półwyspie Iberyjskim.
2. Porównaj sytuację religijną w Hiszpanii pod rządami Arabów oraz pod panowaniem królów katolickich.
3. Wskaż przyczyny i przejawy narastania niechęci chrześcijan do ludności żydowskiej w średniowiecznej Europie.

WYRAŻ OPINIĘ

Wyjaśnij, jakie czynniki religijne, ekonomiczne i społeczne wpłynęły na kształtowanie średniowiecznego obrazu Żyda i muzułmanina jako obcych, wrogów. Czy w dzisiejszej Polsce można wskazać ślady tamtych uprzedzeń? Odpowiedz uzasadnij.

PRZEANALIZUJ TEKSTY

1. Pakt między księciem wizygotckim Teodomirem a Abd al-Azizem, jednym z wodzów islamskiej inwazji na Półwysep Iberyjski, 713 r.

W imieniu Allaha łaskawego i miłosiernego. Pismo kierowane przez Abd al-Aziza ibn Musa ibn Nusayr do Teodomira ibn Abduscha.

Ten ostatni zyskuje pokój i otrzymuje zobowiązanie, za poręką Allaha i Jego Proroka, że w jego sytuacji i w sytuacji jego poddanych nic się nie zmieni, że jego prawa do suwerenności nie będą podważane; że jego poddani nie zostaną zamordowani, wzięci do niewoli ani odseparowani od swoich żon i dzieci, że nie będą mieli przeszkód w wyborze swojej religii oraz że ich kościoły nie będą palone ani ograbiane z przedmiotów kultu w nich umieszczonych.

Wszystko to będzie spełnione pod warunkiem wypełnienia nałożonych zobowiązań.

Został mu [Teodomirowi] nadany pokój na warunkach, które będą obowiązywać w siedmiu następujących miastach: Orihuela, Baltan, Alicante, Mula, Elche, Lorca i Iyyith. Ponadto nie powinien on: udzielać azylu nikomu, kto ucieknie od nas lub kto będzie naszym wrogiem; krzywdzić tego, kto będzie objęty naszą amnestią; zachować w tajemnicy informacji dotyczących naszych wrogów, gdy te do niego dotrą. On i każdy jego poddany będzie płacił roczny trybut w wysokości jednego denara w metalu, czterech buszli [miar] pszenicy i czterech jęczmienia, czterech miar moszczu [winnego], czterech miar octu, dwóch miar miodu i dwóch oliwy. Ta ilość zostanie zmniejszona do jednej miary w przypadku niewolników.

A. Fernández García i in., *Acervo. Historia*, Barcelona 2008, s. 37 (przekład fragmentu M. Markowicz).

- Przedstaw główne warunki pokoju zawartego przez Teodomira z muzułmanami.
- Oceń zasady wzajemnego współżycia chrześcijan i wyznawców islamu, jakie miały zapanować po wprowadzeniu w życie cytowanego dokumentu.

2. Fragment kroniki króla Kastylji Henryka III (1379–1406) dotyczący ataków na dzielnice żydowskie w hiszpańskich miastach w 1391 r.

W tamtym czasie do sali, w której obradowała rada panów, rycerstwa i deputowanych, przyjechali Żydzi z dworu króla. Powiedzieli, że dotarli do nich listy z dzielnic żydowskiej w Sewilli z wiadomością, że archidiacon z tamtejszego kościoła głosił kazania przeciwko Żydom i przez to negatywnie nastawił do nich wiernych. Informowali także, że don Juan Alfonso, hrabia Niebli, oraz don Álvar Pérez de Guzmán, urzędnik królewski na terenie Sewilli, skazali na karę chłosty mężczyznę, który atakował Żydów, co spowodowało oburzenie mieszkańców Sewilli, którzy uwięzili funkcjonariuszy królewskich i chcieli ich zabić. Wtedy okazało się, że wszystkie miasta były gotowe zniszczyć Żydów, i dlatego delegacja prosiła zebranych posłów o pomoc.

Rada wysłała jednego rycerza do Sewilli, drugiego do Kordoby i w ten sposób wysłali [też] posłańców z listami od króla do innych miast. Po przybyciu posłańców i wręczeniu listów radom Sewilli, Kordoby i innych miast, problem się uspokoił, lecz nie na długo, gdyż ludność była podburzona, nie bała się, a żądza rabunku na Żydach rosła z dnia na dzień.

Z powodu tego powstania [pogromów w żydowskich dzielnicach hiszpańskich miast w 1391 r.], dzielnice żydowskie zniknęły z Sewilli, Kordoby, Burgos, Toledo, Logroño i wielu innych miast królestwa [Kastylji] oraz z [królestwa] Aragonii – z Barcelony, Walencji i wielu innych. Żydzi, którzy uciekli, bardzo zbiednieli i musieli składać daniny panom [możnym], aby ci uchronili ich od upokorzenia.

A. Fernández García i in., *Acervo. Historia*, Barcelona 2008, s. 73 (przekład fragmentu M. Markowicz).

- Wyjaśnij, jaki stosunek do Żydów miały władze hiszpańskiego Kościoła, a jaki – świeckie władze Hiszpanii u schyłku XIV w.
- Opisz, jaki los spotkał żydowskie dzielnice hiszpańskich miast pod koniec XIV w. Wskaż przyczyny przedstawionego w tekście zjawiska.